

Ardian MUHAJ

**KRIZA HUMANITARE NË VISET E PUSHTUARA
SHQIPTARE GJATË LUFTËRAVE BALLKANIKE DHE
KONFERENCA E AMBASADORËVE E LONDRËS (1912-1913)**

Abstrakt

Përmasat dhe pasojat e luftërave ballkanike nuk mund të kuptohen qartë pa marrë parasysh edhe aspektin e krizës humanitare që këto luftëra shkaktuan gjatë dhe pas zhvillimit të luftimeve në terren. Edhe përmasat e krizave humanitare të shkaktuara nga luftimet mes palëve të përfshira ndikonin negociatat dhe vendimmarrjen në Konferencë. Në këtë punim do të përqendrohemi në shqyrtimin shumëdimensional të krizës humanitare në trojet shqiptare që u pushtuan nga shtetet fqinje, si: Serbia, Greqia, Mal i Zi, Bullgaria. Qëndrimi i këtyre shteteve ndaj shqiptarëve pasqyrohej në gjendjen e përgjithshme të popullsisë në viset shqiptare të pushtuara prej tyre.

Raportet mbi përmasat e krizës humanitare që mbërrinin në kancelaritë dhe shtypin evropian kishin edhe si synim ndikimin e vendimmarrësve në Konferencë në favor apo kundër një shteti apo popullsie të caktuar. Përpyjekjet e delegacionit të qeverisë shqiptare, trajtimi dhe vendimet e marra në Konferencën e Ambasadorëve ndaj Shqipërisë dhe shqiptarëve gjithashtu ndikoheshin jo vetëm nga interesat gjeopolitike që përplaseshin, por edhe nga gjendja e krizës humanitare të krijuar në terren. Shqyrtimi i pasojave të rënda të krizës humanitare që i shtoheshin pasojave politike, ekonomike e shoqërore që solli pushtimi i viseve shqiptare nga këto shtete fqinje, përbën një aspekt me rëndësi për plotësimin e panoramës së përgjithshme historike të kësaj periudhe.

Fjalë kyçe: *Konferenca e Ambasadorëve në Londër, luftërat ballkanike, kriza humanitare.*

Luftërat ballkanike, të cilat shpërthyen në fillim të shek. XX, përbëjnë një ndër periudhat më të trazuara dhe vendimtare në historinë e Ballkanit dhe veçanërisht të Shqipërisë. Këto luftëra jo vetëm që rikonfiguruan hartën politike dhe territoriale të rajonit, por sollën edhe pasojat e rënda humanitare, veçanërisht për popullsinë shqiptare. Në shqyrtimin e krizës humanitare që u shpalos në viset e pushtuara shqiptare gjatë kësaj periudhe të trazuar, duhet vënë theksin tek pasojat sociale, ekonomike dhe kulturore, aspekte këto të cilat dukshëm janë lënë nën hije në krahasim me aspektet politike dhe diplomatike. Rëndësia e theksimit të aspekteve të krizës humanitare vlen sidomos për shqiptarët, për të cilët kjo periudhë ishte veçanërisht e vështirë, pasi ata u gjendën në mes të konfliktit, me forca të ndryshme që synonin të pushtonin dhe të ndikonin në territorin e tyre. Kjo situatë e paqëndrueshme politike dhe ushtarake çoi në një krizë humanitare të thellë, ku civilët pësuan më së shumti. Masakrat, dëbimet, uria, pasiguria ishin vetëm disa nga sfidat me të cilat u përballën shumica e shqiptarëve gjatë kësaj kohe.¹

Në këtë kontekst, Konferenca e Ambasadorëve e Londrës (1912-1913) luajti një rol kyç. Kjo Konferencë u thirr me qëllimin e zgjidhjes së çështjeve territoriale dhe politike të lindura gjatë luftërave ballkanike dhe vendimet e saj kishin një ndikim të drejtpërdrejtë në fatin e Shqipërisë dhe në dinamikën e krizës humanitare. Përmes analizës së thelluar të ngjarjeve historike, dokumenteve arkivore dhe dëshmimeve të kohës, duhet hedhur dritë mbi këtë kapitull të rëndësishëm të historisë shqiptare, duke nxjerrë në pah sfidat dhe kompleksitetin e situatës. Në Konferencën e Ambasadorëve u vërejt një ballafaqim diplomatik që mbështetej mbi interesat gjeopolitike përkatëse ndërmjet Austro-Hungarisë, Italisë dhe deri diku Gjermanisë nga njëra anë, dhe Rosisë, Francës dhe deri diku edhe Britanisë së Madhe nga ana tjetër. Austro-Hungaria që kërkonte respektimin e parimit etnik në përcaktimin e kufijve² dhe bëri thirrje fillimisht për

¹ *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, ASA, Tiranë 2022, vëll. I. Një numër i madh i reporterëve në terren dhe autorëve e kanë pjesë qendrore aspektin e krizës humanitare, e cila u shpalos menjëherë me avancimin e ushtrive pushtuese serbe, malazeze, greke e bullgare. Që me hyrjen e tyre në betejën e Kumanovës serbët nisën dhunimet e masakrat. Egidio Ivetic, *Luftërat ballkanike*, Tiranë: Dituria, 2008, 87.

² Ambasadori austro-hungarez, Mensdorff, paraqiti qëndrimin e qeverisë së tij se "ato pjesë që janë të banuara vetëm nga shqiptarët duhet t'i përkasin Shqipërisë",

krijimin e një shteti autonom dhe më vonë të pavarur shqiptar.³ Edhe Italia ishte e interesuar drejtpërsëdrejti për çështjen shqiptare, ndërsa gjermania disi më larg dhe pa interesa të dukshme mbështeste dy aleatët e saj.⁴

Në krahun tjetër, në Bllokun e Antantës, Rusia u përpoq në mbështetjen e pretendimeve serbe dhe malazeze, duke këmbëngulur që shtetet ballkanike, të cilat kishin fituar luftën, duhej të mbanin territoret e pushtuara dhe ky parim duhej të mbizotëronte mbi përkatësinë kombëtare të popullsisë. Franca mbajti një qëndrim proslav sikurse edhe Rusia, kurse për kufijtë jugorë, francezët u bënë mbështetësit më të zjarrtë të pretendimeve greke. Britania e Madhe, ndonëse në përgjithësi mbështeti Rusinë dhe Francën, mbajti qëndrim më të moderuar deri edhe asnjans në kuadrin e Antantës. Më 17 dhjetor u mbajt takimi i parë i Konferencës së Ambasadorëve që kryesohej nga Edward Grey.

Si rrjedhojë e bisedimeve paraprake jozyrtare, që në këtë takim inaugurues Shqipëria u njoh si një entitet politik i ri.⁵ Ajo që duhet vënë në dukje është se gjatë gjithë konferencës, përfaqësuesit ishin në kontakt të ngushtë me Ministrinë e Jashtme përkatëse, të cilat në fakt, qenë ato që drejtonin bisedimet. Prandaj edhe situata humanitare nuk shkonte e pavërejtur dhe pa marrë vëmendjen e tyre, pavarësisht interesave gjeopolitike që mbizotëronin agjendën dhe përmbajtjen e bisedimeve. Nuk mund të anashkalohej fakti që luftërat ballkanike lanë pas një peizazh të shkatërruar, ku pasojat humanitare u

Arben Puto, *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha: (1912-1914)*, Tiranë: Toena, 2012, 50-51.

³ Nicola Guy, *Lindja e Shqipërisë. Nacionalizmi etnik, Fuqitë e Mëdha të Luftës së Parë Botërore dhe lindja e Pavarësisë shqiptare*, Tiranë: Pegi, 2012, 57.

⁴ Për më shumë informacion mbi mbajtjen dhe organizimin e konferencës shih edhe A. Puto, *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha*; Antonello Biagini, *Historia e Shqipërisë nga zanafilla deri në ditët tona*, Tiranë: Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit, 1998, 106-121. Beqir Meta, “Konferenca e Ambasadorëve në Londër dhe çështja shqiptare”, në *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, ASA, Tiranë 2022, vëll. I. 147 e në vazhdim.

⁵ Megjithatë, ambasadorët ranë dakord fillimisht që Shqipëria të mos ishte krejtësisht e pavarur, por “autonome, e aftë për të jetuar nën sovranitetin ose suzeranitetin e Sulltanit”. B. Meta, “Konferenca e Ambasadorëve në Londër dhe çështja shqiptare”, 147, 154; Arben Puto, *Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare të periudhës së imperializmit (Përmbledhje dokumentesh)*. II. Tiranë: 1987, dok. nr. 1, 1. 187-190. Vendimi mbi autonominë e Shqipërisë, Londër, 17 dhjetor 1912.

shndërruan në një shqetësim ndërkombëtar. Qytete dhe fshatra të shumta shqiptare u rrënuan, mijëra e mijëra njerëz humbën jetën, ndërsa mijëra e mijëra të tjerë u dëbuan nga shtëpitë e tyre, ose u përballën me pasiguri të madhe. Në këtë kontekst edhe Konferenca e Ambasadorëve e Londrës, (dhjetor 1912-gusht 1913) ka qenë një përpjekje për të shqyrtuar këto çështje dhe për të krijuar një bazë për stabilitetin e ardhshëm në rajon.

Konteksti historik dhe situata humanitare në Shqipëri gjatë luftërave ballkanike

Në fillim të shek. XX, Ballkani u shndërrua në një fushëbetejë të vërtetë, ku Fuqitë e Mëdha të Evropës, shtetet ballkanike dhe Perandoria Osmane luftonin për kontroll dhe ndikim. Në vitin 1912, aleancat ndërmjet shteteve ballkanike bënë që Fuqitë e Mëdha evropiane të përfshiheshin më shumë në çështjet ballkanike. Në këtë kontekst, Shqipëria, e cila u përfshi në luftë duke qenë ende nën Perandorinë Osmane, u bë shembull i krizës humanitare. Qytetet shqiptare u goditën nga sulmet dhe masakrat, ndërsa popullsia civile u bë objekt i masakrave, i dëbimeve dhe i shkatërrimeve. Lufta e Parë Ballkanike (1912-1913) shënoi një kthesë të madhe për rajonin. Shtetet ballkanike (Serbia, Mali i Zi, Bullgaria dhe Greqia) formuan një aleancë dhe nisën një fushatë ushtarake për të larguar Perandorinë Osmane.

Kjo, shpejtoi shpërthimin e një krize humanitare me pasoja të rënda. Ndërkohë që forcat osmane tërhiqeshin, territoret shqiptare u bënë fushëbetejë ndërmjet shteteve ballkanike që kërkonin të zgjeronin kufijtë e tyre. Qytetet dhe fshatrat shqiptare u dëmtuan rëndë, ndërsa popullsia civile u përball me dhunë të paparë. Përdhunimet, vrasjet masive, plaçkitjet dhe dëbimet u bënë të përditshme. Shumë shqiptarë u detyruan të braktisin shtëpitë dhe tokat e tyre duke u bërë refugjatë brenda dhe jashtë kufijve të Shqipërisë. Sëmundjet dhe mjerimi përhapeshin me shpejtësi duke e bërë situatën edhe më katastrofike. Në këtë kohë të trazuar, popullsia civile shqiptare u vu nën presion të madh. Shumë familje shqiptare u ndanë dhe u dëbuan nga trojet e tyre, duke i lënë pasuri dhe toka që kishin

pasur për shekuj.⁶

Një aspekt me rëndësi që iu shtua veprimit të forcave pushtuese ishte periudha e zhvillimit të ngjarjeve. Lufta e Parë Ballkanike u shpalos me forcën e vet më goditëse në muajt më të vështirë dhe më delikatë për mbijetesën e popullsisë, pra kryesisht muajt nëntor-mars, periudha më e vështirë e vitit për nga ashpërsia e motit.⁷ Edhe momenti i zgjedhur për nisjen e ofensivës nga shtetet ballkanike duket se synonte goditjen gjatë muajve të vështirë të dimrit në mënyrë që ashpërsia e stinës t'i ndihmonte synimeve të tyre ushtarake e politike për nënshtrimin e popullsisë së sulmuar.

Mirëpo, ajo që në fakt pati një ndikim të jashtëzakonshëm në gjendjen humanitare në trojet shqiptare dhe që për fatin e mirë të shqiptarëve pati aspekt pozitiv, ishte se dimri i atij viti 1912-1913 ishte shumë i butë në krahasim jo vetëm me dimrin e mëparshëm, por

⁶ Ka një numër të madh letrash, telegramesh, informatash, artikujsh, kronikash e raportesh që pasqyrojnë gjendjen e krizës së thellë humanitare në terren. Përmbledhja më e rëndësishme mbetet raporti i dëshmive të mbledhura në terren në vitin 1913 dhe i botuar në vitin 1914 me titull: *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914.

⁷ Brönnimann, S., M. Wegmann, R. Wartenburger, and A. Stickler (2013) Arctic Winds in the "Twentieth Century Reanalysis". In: Brönnimann, S. and O. Martius (Eds.) *Weather extremes during the past 140 years. Geographica Bernensia* G89, f. 63, DOI: 10.4480/GB2013.G89.07. Nëntor-dhjetor ishte më i ngrohti dimër në 5 vjetët e fundit prej vitit 1908 sipas të dhënave meteorologjike të SHBA-së. Edhe periudha e dimrit janar-mars 1913 ishte më e ngrohtë se sa viti paraardhës.

<https://www.ncei.noaa.gov/access/monitoring/climate-at-a-glance/national/rankings/110/tavg/191303> Ndërkohë që dimri i një viti më herët kishte qenë një nga më të ftohtit që nga viti 1870 kur kishin nisur të mbaheshin të dhëna të përvitshme sipas të dhënave të U.S. National Weather Service. Vala e të ftohtit filloi në nëntor të vitit 1911 dhe përfundoi në fund në mars të vitit 1912, me ndërprerje periodike nga temperaturat më të buta. Pas origjinës në Arktik, kjo masë shumë e ftohtë e ajrit u zhvendos në jug. I ftohti ishte aq i madh saqë Ujëvarat e Niagarës u ngrinë plotësisht për njëfarë kohe, duke formuar një urë akulli. Në SHBA-në kontinentale, temperatura mesatare maksimale ditore për vitin 1912 ishte 16.65° C, e cila është më e ulëta e regjistruar ndonjëherë nga viti 1895 deri në vitin 2017. Ky dimër jashtëzakonisht i ftohtë vinte pas një vere jashtëzakonisht të nxehtë në hemisferën veriore dhe sidomos në Evropë. Lucia Pozzi, Diego Ramiro Fariñas, "The Heat-Wave of 1911. A Largely Ignored Trend Reversal in the Italian and Spanish Transition?", *Annales de démographie historique* 2010/2 (n° 120), 147-178. <https://www.independent.co.uk/climate-change/news/long-hot-summer-the-great-british-heatwave-of-1911-5329910.html>

ndër dimrat më të butë në dekada. Pa dyshim një lehtësim dhe frymëmarrje për popullsitë e sulmuara dhe të kërcënuara nga ushtritë agresore. Të dhënat e dëshmitarëve të mbajtura me kujdes dëshmojnë për shembull se në Shkodrën e rrethuar gjatë atij dimri për fatin e mirë të popullsisë së rrethuar dhe të kërcënuar nuk ra asnjë ditë borë dhe madje duket se edhe temperaturat nën zero kanë munguar gjatë atij dimri në qytetin e rrethuar, gjë tejet e rrallë për klimën e zonës. Vetëm muaji shkurt duket se ishte disi më i ftohtë në krahasim me muajt e tjerë të atij dimri, por pa dyshim më i butë se sa zakonisht.⁸ Kjo situatë

⁸ Një pasqyrë e besueshme meteorologjike mund të përcillet nga ditari i mbajtur me kujdes nga bashkëshortja e konsullit austro-hungarez, Hortenese von Zambaur, *Rrethimi i Shkodrës* (10 tetor 1912- 22 prill 1913), Shkodër, Camaj-Pipa, 2006 (*Die belagerung von Skutari: (10. Oktober 1912 bis 22. April 1913): ein Tagebuch*. G. Stilke, 1914): “1 Janar 1913. Dielli me rrezet e tij të shkëlqyera, ditën e sotme, 1 janarin e vitit 1913, e bën si një ditë të bukur pranvere. 3 Janar. Bie shi; koha është e zymtë. 9 Janar. Një ditë e mrekullueshme. Me të vërtetë që ky është një dimër si i krijuar posaçërisht për të bërë luftë. 16 Janar. Bie shi i fuqishëm dhe koha është ftohur. 18 Janar. Shi dhe vetëm shi, vazhdimisht. 19 Janar. Sot kam marrë nga nëpunësi Ljubanoviq vjollcat e para. Gjë e pabesueshme në muajin janar!... Fëmijët dhe zonjusha janë kthyer në shtëpi prej shëtitjes, të kënaqur në kulm. Ata thanë që koha ishte kaq e bukur dhe i gjithë qyteti ishte në këmbë. Është si një ditë pranvere e vërtetë. Bile, në kopsht kam dëgjuar edhe një zog të këndojë. 22 Janar. Vend i çuditshëm! Gjatë tërë natës kemi pasur stuhi me vetëtima e bubullima që i bënin malet të ushtronin në mënyrë të frikshme, me shi e me breshër. Mund të besojë se ishim në muajin gusht e jo në janar. 27 Janar. Bën ftohtë, por shi nuk bie më. 30 Janar. Malet janë mbushur me dëborë. Të ftohtët është i vazhdueshëm. 14 Shkurt. Bën shumë ftohtë. Të gjitha dyqanet janë të mbyllura; në qytet nuk gjen më asgjë. 24 shkurt. Qetësia e natës trazohej nga ulërime e erës së fortë, e cila qysh mbrëmë, fryn si e tërbuar në Shkodër, me një fuqi të pabesueshme. Era ka pushuar; bën të ftohtë, por koha është e bukur... 25 shkurt. Dielli, më së fundi, ka dalë përsëri dhe ngrica nuk është aq e fortë; deri edhe bombardimi duket në një dritë tjetër, më të butë, tani që koha nuk është aq e ftohtë, si këto ditët e fundit. 2 mars. Një erë e ftohtë që të pret na përshëndeti këtë mëngjes. 16 mars. Dielli ndriçon kaq bukur, drurët lulëzojnë, natyra qesh pranvera të mbush me kundrimin e saj! 7 Prill. Në vend të sulmit, një shi me gjysma dhe për Shkodrën shumë i dëshiruar se, pothuajse të tëra çatitë i ka të dëmtuara nga shrapnelat. Nata ishte e qetë. Çmimet e bukës ngrihen tepër lart. Të varfrit vdesin nga uria! 19 Prill. Mbrëmë, deri në orën 8, kanë hapur zjarr mbi grupin e mbrojtjes së Fushës së Shtojit, kurse natën, po ashtu edhe në mëngjes, kishte rënë qetësia. Koha është e bukur, kopshtet tanimë, gjelbërojnë. 20 Prill. Dita lajmëronte një kohë të bukur, rrezet e diellit, si padashur, ta mbushnin zemrën me gëzim.” Për të dhëna që e konfirmojnë dimrin e vitit 1912-1913 si dimër i butë në përgjithësi në Europë shih edhe: K. Wegener. “Die Technik der Drachen und Ballonaufstiege im Winter 1912/13 zu Ebeltoftshafen (Spitzbergen)”.

e rënduar humanitare nuk ishte e padukshme për komunitetin ndërkombëtar. Kjo konferencë, megjithëse kishte për qëllim të trajtonte çështjet territoriale dhe politike, kishte edhe një ndikim të rëndësishëm në trajtimin e krizës humanitare në Shqipëri. Raportet dhe dëshmitë e atyre që panë dhe përjetuan këtë tragjedi arritën në kryeqytetet e Evropës, duke nxitur thirrje për ndërhyrje dhe ndihmë. Mungesa e ushqimit, shkatërrimi i infrastrukturës dhe mungesa e ndihmës ndërkombëtare bënë që kjo krizë të intensifikohet. Shumë raporte të kohës tregojnë për skenat e tmerrshme të urisë, të sëmundjeve dhe të vdekjeve masive, veçanërisht ndër fëmijë dhe të moshuarit. Në këtë skenar të pasigurisë dhe kaosit, Shqipëria, përmes elitave të saj kombëtare, filloi të kërkonte një zgjidhje që do të siguronte të ardhmen e saj kombëtare dhe të drejtat e shqiptarëve.⁹

Rëndësia dhe roli i Konferencës së Ambasadorëve të Londrës

Për të ndërhyrë në situatën kaotike dhe për të siguruar paqen në rajon, Fuqitë e Mëdha vendosën të organizojnë Konferencën e Ambasadorëve në Londër. Në këtë periudhë të trazuar, ku luftërat ballkanike kishin shkaktuar një shkatërrim të madh dhe një krizë humanitare të thellë, nevoja për një ndërhyrje dhe zgjidhje ndërkombëtare bëhej gjithnjë e më urgjente. Konferenca u bë një platformë ku Fuqitë e Mëdha evropiane u mbledhën për të diskutuar dhe vendosur mbi fatin e Ballkanit dhe të Shqipërisë. Rajoni ishte shpesh i shikuar si “fuçi baruti” e Evropës, dhe kishte një konsensus ndërkombëtar për nevojën e rivendosjes së rendit dhe të stabilitetit.

Veröffentlichungen des Deutschen Observatoriums Ebeltoft-Hafen-Spitzbergen, Heft 2, (1916) 3-9.

⁹ Në raportin Carnegie, dëshmohet se përfaqësuesit shqiptarë, të cilët më 21 shtator u drejtuan tek Fuqitë e Mëdha në emër të popullatave të Gjakovës, Pejës, Plavës, Gucisë dhe ish-vilajetit të Kosovës, pohonin, se “trupat rregulltare serbe dhe malazeze ndërmorën dhe bënë gjithçka, që nga dita e parë kur ata hynë në territorin shqiptar, ose për t'i detyruar banorët të humbasin kombësinë e tyre, ose për të shtypur brutalisht racën Shqiptare”. Shtëpi dhe fshatra të tëra të reduktuar në hi, popullata të paarmatosura dhe të pafajshme të masakruara masivisht, akte të pabesueshme dhune, plaçkitje dhe brutalitet të çdo lloji ishin mjetet që u përdorën dhe po vazhdojnë të përdoren nga ushtarët serbo-malazeze, me qëllim transformimin e plotë të karakterit etnik të rajoneve. *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, 151.

Një nga çështjet kryesore në tryezën e bisedimeve ishte statusi i Shqipërisë. Fuqitë e Mëdha vendosën të njohin pavarësinë e Shqipërisë, një hap thelbësor për të siguruar të ardhmen e saj si shtet i pavarur. Mirëpo, vendosja e kufijve të Shqipërisë ishte një çështje komplekse dhe e kontestuar. Personalitetet kombëtare të asaj kohe, si Ismail Qemali, ishin figura kyçe në diskutimet që zhvilloheshin dhe përfaqësonte aspiratat dhe dëshirat e shqiptarëve për një shtet të pavarur dhe të qëndrueshëm dhe njëkohësisht për siguri.¹⁰

Qeveria e Përkohshme e Vlorës bëri përpjekjet e veta për të mbrojtur të drejtat legjitime të popullit shqiptar. Ajo i paraqiti Konferencës memorandumën e 2 janarit 1913, ku kundërshtoi kërkesat e fqinjëve ballkanikë dhe deklaronte se paqësimi i plotë i Gadishullit as që mund të merrej me mend në qoftë se kufijtë e caktuar për çdo entitet politik nuk do të frymëzoheshin nga caqet gjeografike dhe etnografike të çdo shteti. Të vireshin në një zgjedhje të huaj tokat në të cilat popullsia shqiptare përbënte shumicën, do të thoshte që të përjetohej fara e grindjes dhe e trazirave. Paqja dhe qetësia e gadishullit do të siguroheshin vetëm nëse do t'i jepej Shqipërisë së ardhshme një konfiguracion homogjen.

Duke u nisur nga kjo, populli shqiptar kërkonte për vendin e vet, kufijtë që ishin të natyrshëm dhe që imponoheshin si nga kushtet etnike, ashtu dhe nga e drejta e tij si banues i parë.¹¹ Në këtë memorandum përcaktohej një vijë kufitare që fillonte nga kufijtë ekzistues të Mbretërisë Malazeze, duke përfshirë në shtetin shqiptar qytetet e Pejës, Mitrovicës, Prishtinës, Shkupit dhe Manastirit bashkë me hinterlandët përkatës deri në Meçovë dhe më tej ruante kufijtë ekzistues deri në Prevezë.¹² Edhe Kongresi shqiptar i Triestes, më 1-4

¹⁰ Telegram i konsullatës italiane në Vlorë për ministrin e Jashtëm, Sangiuliano. Vlorë, 29. 12. 1912. "Ismail Qemali ka ardhur tek unë dhe kolegu austro-hungarez duke na kërkuar rishtazi që të marrim në konsideratë të lartë dhe t'u përcjellim qeverive tona të gjitha arsyet që e detyrojnë të shkojë në Romë, Vjenë e më pas në Londër. Ai dëshiron të sqarojë Shkëlqesinë Tuaj dhe Berchtold-in mbi situatën duke e shpjeguar personalisht këndvështrimin e tij". DE FACENDIS AMAE në AIH, Fondi: Serie Politica "P" (1891-1916), Pacco 677, IMG 9585-9588. 328. Erarba Çiraku, (përgj), *Dokumente diplomatike italiane për historinë e Shqipërisë*, vëll. II, Instituti i Historisë, Tiranë, 2022.

¹¹ Ismail Qemali, (*Përmbledhje dokumentesh (1888-1919)*, përgatitur për botim nga Teuta Hoxha, Drejtorja e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit, Tiranë, 1982, 283-284.

¹² Për të përforcuar argumentet e paraqitura në memorandumën e 2 janarit, Qeveria e Vlorës dorëzoi në Londër, më 25 janar, një shtojcë të tij në të cilën silleshin

mars 1913, në të cilin morën pjesë mbi 120 delegatë, atdhetarë të njohur që jetonin në ato kohë në Evropë, SHBA, Turqi, Egjipt etj.,¹³ u drejtoi një rezolutë Fuqive të Mëdha të cilave u kërkonte njohjen e një Shqipëri të pavarur që të përshinte të gjitha territoret shqiptare duke theksuar se një Shqipëri e reduktuar në rajone pa vlerë ekonomike dhe e privuar nga qytetet e mëdha, do të ishte një shtet “që do ta kishte të pamundur të zhvillohej normalisht”.¹⁴

Gjithë këto tratativa diplomatike, të cilat lanë jashtë tringut shqiptar më shumë se gjysmën e trojeve të tij të natyrshme, u mbyllën zyrtarisht me marrëveshjen e 22 marsit 1913. Por mbreti malazez Nikolla, duke shfrytëzuar edhe qëndrimin e paqartë dhe tolerues të Fuqive të Mëdha, kundërshtonte të hiqte rrethimin e Shkodrës, të cilën e pushtoi gjithsesi më 23 prill. Mbreti malazez u bind të tërhiqte trupat e tij, vetëm pas kërcënimit me ndërhyrje ushtarake ndërkombëtare dhe premtimeve për një ndihmë financiare.¹⁵

Kjo kundërshti në terren mes vendimeve të Konferencës dhe synimeve të shteteve ndërluftuese vinte ngaqë shtetet ballkanike e konsideronin veten ngadhënjyese në luftë dhe ngulnin këmbë që vendimet për kufijtë të mbështeteshin në kriterin e “të drejtës së fituesit në luftë”, dhe jo sipas kriterit etnik ose parimit të kombësisë. Qeveria e Malit të Zi në memorandumin dërguar Konferencës së Ambasadorëve më 17 janar 1913, kërkonte të gjitha viset shqiptare në veri të lumit Drin, konkretisht aneksimin e Shkodrës, Pejës e Gjakovës duke i paraqitur si jetike për Malin e Zi.¹⁶ Po ashtu edhe Athina insistonte të mos i lëshonte territoret shqiptare që i kishte pushtuar gjatë Luftës së Parë Ballkanike. Ajo u përkrah fuqimisht edhe nga vendet e Antantës, të cilat këmbëngulnin që krahinat e Korçës e të

argumente të reja mbi përbërjen etnike të popullsisë së krahinave kufitare të Shqipërisë, të cilat pretendoheshin prej shteteve ballkanike. AQSH, F. 245/1, V. 1913, D. 19, fl. 10-14. Shtojcë e Memorandumit të 2 janarit 1913, paraqitur Konferencës së Ambasadorëve në Londër, 25 janar 1913.

¹³ Valentina Duka, *Histori e Shqipërisë (1912-2000)*, Tiranë: SHBLU, 2007, 27-28.

¹⁴ Beqir Meta, “Konferenca e Ambasadorëve në Londër dhe çështja shqiptare”, 167.

¹⁵ Arben Puto, *Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare*, vëll. II, dok nr. 28, 259-261. Marrëveshje midis përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha dhe Malit të Zi për zbrazjen e qytetit të Shkodrës, Shëngjin, 9 maj 1913.

¹⁶ Archivio Storico Diplomatico di Ministero degli Affari Esteri, Roma (ASD MAE), serie Affari Politici, p. Albania, b. 677, anno 1913. Memorandum i Malit të Zi dërguar Konferencës së Ambasadorëve në Londër, 17 janar 1913. Cituar nga B. Meta, “Konferenca e Ambasadorëve në Londër dhe çështja shqiptare”, 169.

Gjirokastrës t'i jepeshin Greqisë.¹⁷ Qeveria greke kundërshtoi edhe vendimin e 11 gushtit 1913 të Konferencës së Ambasadorëve dhe shprehu vendosmëri për të mos lëshuar asnjë territor që mbante të pushtuar.¹⁸

Nga ana e tij, kërkesat dhe përpjekjet për kundërshtimin e vendimeve të Konferencës dhe korigjimin e kufijve Beogradi i veshi me motive humanitare për të ruajtur lidhjet e natyrshme të popullsisë së zonave malore me tregjet tradicionale. Mirëpo këto kërkesa të Serbisë e Malit të Zi nuk u pranuan nga Fuqitë e Mëdha. Rusia përpiqej të angazhonte edhe qeveritë franceze e angleze që për Malin e Zi të kërkohej një kompensim territorial pas rënies së Shkodrës¹⁹ dhe që fuqitë të pajtoheshin me pushtimet e kryera nga Greqia në Shqipërinë e Jugut. Për këtë qëllim u arrit një marrëveshje midis Serbisë e Greqisë për të ndihmuar njëra-tjetrën që të kishin një kufi të përbashkët dhe që secili shtet të mbante territoret që zotëronte faktikisht.²⁰

Vendimet e marra në Konferencën e Ambasadorëve kishin një ndikim të thellë dhe afatgjatë në rajon. Kufijtë e vendosur ishin burim tensionesh dhe konfliktesh, por njohja ndërkombëtare e Shqipërisë si një shtet i pavarur ishte një fitore historike për popullin shqiptar. Konferenca e Londrës ishte një hap i rëndësishëm për të ndihmuar në zgjidhjen e krizës humanitare në Shqipëri, sepse njohja e Shqipërisë si shtet i pavarur ishte një hap i rëndësishëm jo vetëm në aspektin politik, por edhe në atë humanitar. Kjo njohje e hapte rrugën për ndihmë ndërkombëtare dhe vëmendje ndaj krizës humanitare që po zhvillohej brenda kufijve të saj. Tashmë, vëmendja e ambasadorëve u përqendrua në organizimin e brendshëm të shtetit shqiptar për të cilin gjatë muajve qershor-korrik u bënë diskutime dhe debate të nxehta. Më 29 korrik 1913, Fuqitë e Mëdha miratuan vendimin përfundimtar

¹⁷ Arben Puto, *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha*, 236.

¹⁸ Ledia Dushku, *Kur historia ndau dy popuj fqinj*, Tiranë: Instituti i Historisë, 2012, 205.

¹⁹ *Dokumente britanike për çështjen shqiptare.*, përg. Muhamet Shatri, 458. F. Bertie për E. Grey-n, Paris, 25 prill 1913.

²⁰ *Il libro bianco greco: Documenti diplomatici (1913-1917)*, Roma: R. Garroni, 1918. Protocollo relativo alla conclusione di un trattato d'alleanza fra la Grecia e la Serbia firmato il 22 Aprile - 5 Maggio 1913. A. Puto, *Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare*, vëll. II, dok. nr. 30, 265-266. Deklaratë konfidenciale midis Greqisë dhe Serbisë mbi ndarjen e sferave të influencës në Shqipëri, Selanik, 19 maj 1913.

mbi statusin e Shqipërisë, sipas të cilit Shqipëria formohej si principatë autonome, sovranë dhe e trashëgueshme, nën garancinë e gjashtë Fuqive të Mëdha. Shqipëria shpallej vend asnjanes, ndërsa kontrolli i administratës civile dhe financiare i besohej një Komisioni Ndërkombëtar të Kontrollit, i përbërë nga delegatët e gjashtë Fuqive të Mëdha dhe nga një delegat i Shqipërisë.

Ky Komision do të kishte një mandat 10-vjeçar dhe mund të përsëritej. Ky ishte akti kryesor ndërkombëtar për pavarësinë e Shqipërisë dhe për organizimin e shtetit të pavarur shqiptar. Megjithatë, ndihma ndërkombëtare dhe vëmendja nuk erdhën menjëherë dhe ishin të pamjaftueshme përballë madhësisë së krizës. Ndërsa konferenca punoi për të stabilizuar rajonin nga pikëpamja politike, popullsia civile në Shqipëri vazhdoi të vuante. Mijëra njerëz ishin të zhvendosur brenda vendit ose ishin detyruar të largoheshin nga shtëpitë e tyre. Janë të shumta kërkesat, raportet, petitionet që mbërrinin në kancelaritë e Fuqive të Mëdha nga terreni dhe që përshkruanin krizën e paprecedentë humanitare.²¹ Pasojat afatgjatë të Konferencës dhe të krizës humanitare në Shqipëri ishin të ndërthurura. Plagët e krizës humanitare do të ndiheshin për shumë vite pas.

Rehabilitimi i të zhvendosurve, rindërtimi i infrastrukturës dhe shërimi i plagëve sociale dhe ekonomike ishin sfida të mëdha që kërkonin vëmendje dhe resurse të konsiderueshme. Përmbledhtazi, ndërkohë që Konferenca e Ambasadorëve të Londrës luajti një rol të rëndësishëm në përcaktimin e fatit politik dhe territorial të Shqipërisë, ndikimi i saj mbi zgjidhjen e krizës humanitare ishte i ndërlikuar. Pasojat humanitare të luftërave ballkanike ishin thellësisht të

²¹ Telegram i nënkonsullit italian në Vlorë drejtuar ministrit, Sangiuliano, ku informon mbi pozitat delikate të Ismail Qemalit për shkak të marrëdhënieve që është i detyruar të mbajë me ushtrinë osmane dhe situatën kritike të popullsisë shqiptare në rajonet e pushtuara nga ushtritë ballkanike. Vlorë, 26.12.1912. Më pas Ismail Qemal Beu na dha të lexojmë telegramin që u ka dërguar kancelarive të Fuqive të Mëdha, të cilave u lutet që të ndërhyjnë për t'i dhënë fund sulmeve greko-turke ndaj Shqipërisë, së cilës ata kanë vendosur t'i njohin autonominë. Në konsullatën tonë dhe atë austro-hungareze vijnë vazhdimisht peticione nga emigrantët dhe refugjatët e territoreve shqiptare të pushtuara nga shtetet ballkanike, përmes të cilave ata u bëjnë thirrje ndjenjave humaniste të qeverive tona që të interesohen për fatin e tyre të trishtë, dhe të mund t'i ndihmojnë që të largohen për të mos vdekur nga mjerimi dhe epidemia. DE FACENDIS AMAE në AIH, Fondi: Serie Politica "P" (1891-1916) Albania, Pacco 676, IMG 8668-8669. 318. Çiraku, (përg.) *Dokumente diplomatike italiane për historinë e Shqipërisë*, vëll. II.

ndjeshme, duke përfshirë vdekje masive, dëbime dhe zhvendosje të popullsisë. Konferenca e Ambasadorëve të Londrës, përtej çështjeve politike dhe territoriale, kishte gjithashtu një përgjegjësi morale për t'u marrë me këtë krizë dhe për të kërkuar mënyra për të ndihmuar në stabilizimin dhe rehabilitimin e rajonit. Konferenca ndihmoi në rritjen e ndërgjegjësimit ndërkombëtar mbi pasojat humanitare në Shqipëri dhe rajonin më gjerë. Raportet dhe dëshmitë që erdhën nga kjo zonë bënë të mundur një ndihmë më të madhe dhe më të koordinuar ndërkombëtarisht.²²

Raporti i Komisionit Ndërkombëtar të Carnegie për Paqen Ballkanike është një dokument i rëndësishëm historik që u botua pas luftërave ballkanike të vitit 1912-1913. Ky komision u themelua nga Fondacioni Carnegie për Paqen Ndërkombëtare për të hetuar shkaqet dhe pasojat e konflikteve në Ballkan dhe për të rekomanduar mënyra për parandalimin e konflikteve të mëtejshme në rajon.

Raporti i Komisionit përmbante një analizë të thellë të situatës politike, etnike dhe sociale në Ballkan, duke vënë në dukje tensionet ndëretnike, abuzimet ndaj të drejtave të njeriut dhe ndikimin e Fuqive të Mëdha evropiane në konfliktet rajonale. Ai gjithashtu kritikoi rolin e shteteve ballkanike në shkaktimin e luftërave dhe në përhapjen e dhunës ndaj civilëve. Raporti detajon aktet e dhunës dhe abuzimit që ndodhën gjatë dhe pas luftërave, duke përfshirë mizoritë kundër shqiptarëve. Ky dokument përcjell histori të dhunshme dhe

²² Pjesë nga raporti mbi mizoritë e kryera nga serbët, bullgarët dhe grekët mbi popullsinë shqiptare dhe popullatat e tjera në Ballkan. "Pa përfillur nocionet më elementare të të drejtave njerëzore, ushtarët serbë i kanë trajtuar të burgosurit shqiptarë me një egërsi të pashembullt, duke i martirizuar dhe varrosur të gjallë. Gazetat serbe kanë deklaruar se është i nevojshëm shkatërrimi i racës shqiptare. Një korrespondent i "L'Echo de Paris" i ka telegrafuar gazetës së tij më datë 16 nëntor [1912]: trupat serbe, "morën urdhër të mos kursenin askënd. Fshatrat u shkatërruan dhe banorët e tyre u masakruan... Konsulli i Austrisë në Mitrovicë, Ladislaus von Tahy, raporton se trupat serbe kanë kryer masakra të pashembullta ndaj shqiptarëve. Ai ka parë me sytë e tij një numër të madh kufomash të pluskojnë në lumë. Gazeta "La Tribuna" datë 19 nëntor [1912], [lajm] nga korrespondenti i saj). Në Shkup serbët përpara syve të konsullit kanë masakruar gra, fëmijë dhe burra. Lumi Vardar është plot me kufoma. Gjithçka është bërë me qëllim që të shfaroset raca shqiptare. Një telegram nga Manastiri na njofton se serbët kanë kryer të gjitha llojet e mizorive në Prilep dhe Kërçovë. Në po atë rajon, grekët kanë shkuar aq thellë në akte barbare sa kanë arritur deri në rrjepjen e kufomave të sapomasakruara. *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914, 150-151.

përshkrimet e abuzimeve të të drejtave të njeriut, duke ndihmuar në sjelljen e këtyre çështjeve në vëmendjen ndërkombëtare. Komisioni i Carnegie ofroi rekomandime për të parandaluar konflikte të mëtejshme dhe për të përmirësuar situatën e të drejtave të njeriut në rajon, duke përfshirë gjendjen e shqiptarëve. Raporti i Carnegie shërbeu si një dokument i rëndësishëm historik që ndihmoi në ndërgjegjësimin ndërkombëtar mbi situatën në Ballkan dhe gjendjen e shqiptarëve.²³ Kulmi i krizës humanitare u bënë qytetet e rrethuara. Tmerret e luftërave ballkanike nuk goditën askund më shumë sesa në qytetet e rrethuara, dhe në rastin konkret të Janinës dhe sidomos Shkodrës.²⁴ Qëndresa e qytetit të rrethuar u shoqërua që prej fillimit të

²³ Një letër e një ushtaraku serb, botuar në gazetën serbe *Radnitchke Novine*, më 22 tetor shkruan: “Nuk kam kohë të të shkruaj gjatë, por mund të të them se po ndodhin gjëra të tmerrshme këtu. Unë jam i tmerruar nga to dhe vazhdimisht pyes veten se si mund të jenë kaq barbarë njerëzit sa të kryejnë krime të tilla. Është e tmerrshme, por mund të them se Luma, nuk ekziston më. Ka vetëm trupa, pluhur dhe hi. Ka fshatra me 100, 150, 200 shtëpi, ku nuk ka më asnjë burrë, literalisht asnjë. I mbledhim në grupe prej 40 deri në 50, dhe pastaj i therim me bajonetat tona deri te i fundit”. Gazeta që botoi këtë letër shton: “Miku ynë na tregon për gjëra edhe më të tmerrshme se kjo (!); por ato janë kaq të tmerrshme dhe kaq tronditëse sa që preferojmë të mos i botojmë ato *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914, 149.

²⁴ Hortense von Zambaur, *Rrethimi i Shkodrës... 10 tetor 1912...* Ana e Malit është djegur pothuajse plotësisht. Popullsia e Shirokës ka lënë shtëpitë dhe ka ikur. Zogajt digjen... fshatarët nga zonat e periferisë vërshojnë në qytet. Malazeztë, gjatë marshimit të tyre, u vënë zjarrin të gjitha fshatrave. 30 tetor 1912 ... Shumë njerëz janë bërë si të çmendur nga tmerri... Nga mbrëmja u mbajt një konferencë e konsujve që t'i dërgohej shtabit malazez në Podgoricë një telegram, në të cilin të kërkohej ndalimi i bombardimit të qytetit, meqenëse këtu nuk gjendet as edhe një luftëtar, por vetëm institucione kishtare, konsullata, gra e fëmijë. 5 nëntor 1912: atasheu ushtarak austro-hungarez në Cetinë, solli përgjigjen me gojë të mbretit për notën kolektive që konsujt i kishin dërguar Komandës së Lartë të Malit të Zi. Mbretit i vinte keq që popullsia paqësore po hiqte vuajtje të tilla, por nevojat ushtarake duhet të kenë përparësi mbi konsideratat humanitare. Derisa Shkodra nuk është e mundur të merret përveçse me bombardim, atëherë, vetëm kështu do të detyrohej qyteti të dorëzohej. 25 nëntor 1912... ka shpërthyer lija e zezë! Nga tetori, deri në mes të nëntorit u përhap gjithkund një epidemi skarlatine. 30 Dhjetor 1912. Sulmi për furrat për të marrë një copë bukë, bëhet nga dita në ditë më i frikshëm. Sot kanë shtypur një vajzë të vogël. 3 Janar 1913. Së shpejti, nuk do të ketë asgjë për të ngrënë. Sikurse shihet, malazeztë kanë hequr dorë nga marrja e qytetit me forcë. Meqenëse këtë, ata nuk mund ta bëjnë, ka të ngjarë që të na shtrëngojnë me anë të urisë. 7 Shkurt 1913. Mësymja ka filluar sot, në mëngjes, në orën 4. Predhat binin si

rrethimit me një krizë humanitare të përmasave të mëdha.

Në rrafshin politik që gjithashtu shoqërohet gjithnjë nga përmasa e krizës humanitare, Shkodra u shndërrua në pikën qendrore të debatit për kufijtë veriorë. Përfaqësuesi austro-hungarez, Mensdorff-i argumentoi veçanërisht se Shkodra përfaqësonte tregun më të madh, me rëndësi vendimtare për jetesën e popullsisë rurale të Shqipërisë së Veriut. Ai nënvizoi karakterin e pastër shqiptar, duke e përforcuar këtë argument edhe me luftën heroike të forcave shqiptare për mbrojtjen e qytetit nga rrethimi serbo-malazez dhe Shkodra duhej t'i lihej Shqipërisë. Në janar 1913, Italia vazhdonte të mbështeste Malin e Zi, por më pas kur pa këmbënguljen e Vjenës,²⁵ Italia iu bashkua qëndrimit të Austro-Hungarisë. Si përfundim mund të thuhet se ndërsa Konferenca e Ambasadorëve të Londrës është më shpesh e njohur për vendimet e saj politike dhe territoriale, ajo ka luajtur një rol të rëndësishëm edhe në trajtimin e krizës humanitare. Përmes mobilizimit të ndihmës, ndërgegjegjesimit ndërkombëtar dhe mbrojtjes së të drejtave të njeriut, Konferenca kontribuoi në përmirësimin e situatës humanitare dhe në vendosjen e themeleve për një të ardhme më të qëndrueshme dhe të sigurt për Shqipërinë dhe Ballkanin.

breshër. Ajri është i mbushur me aromën e barutit; nga të gjitha anët dëgjohen krisma, flakërima, gjëmime, sa mund të mendoje se kish ardhur fundi i botës! 8 *Shkurt 1913*. Lufta vazhdon me furi qysh prej 36 orësh! Pa pushim! Kudo, frikë e tmerr! 11 *Shkurt 1913*. Qyteti është mbushur me të plagosur; kodrat janë të mbuluara me kufoma; gjymtyrë të shpëputura krahësh e këmbësh shtrihen rreth e qark nëpër tokë. 3 *Mars 1913* fuqitë njerëzore kanë kufirin e tyre, kurse për ne, të rrethuarit fatkeq qysh prej tri javësh e tri ditësh, që jetojmë nën goditjet e bombardimeve të pandërprera, ky kufi është tejkaluar. Popullsia është në kufirin e fundit të fuqive të saj... ata luten me të madhe që të vriten... të vdesin një orë e më parë... kjo është klithma e përgjithshme.... 5 *Mars 1913*. Nata e sotme ishte e jashtëzakonshme!... Çdo pesë minuta, një gjyle vigane ka kërkuar viktimat e saj. Në një shtëpi janë flakur për çati pesë fëmijë dhe tre a katër të rritur dhe, në mëngjes, pjesë të trupave të tyre, vareshin mbi shtalkat e dyerve e në mure. 7 *Prill 1913*. Të varfrit vdesin nga uria! Çdo ditë rrëmben viktimat të reja! 15 *Prill 1913* Sot kanë vdekur tetë vetë nga uria.

²⁵ *Dokumente britanike për çështjen shqiptare*, përg. M. Shatri, 1. 214 (dok. 127) 215 (dok. 125) (225 (dok 1371 1. 226 (dok. 138) E. Grey për F Cartwright, 7 janar 1913. F. Camwright për E. Grey. Vjenë 8 janar 1913 E. Gary për E. Gaschen, 17 janar 1913.